

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 63, Aralık / December 2019, 377-402

**GAZNELİ MAHMUD HİKÂYELERİNE BİR BAKIŞ VE GAZNELİ
MAHMUD'UN MENKİBEVİ KİŞİLİĞİNE İLİŞKİN BAZI TESPİTLER**

**An Overview of the Stories of Mahmud of Gazne and Some Determinations
about the Legendary Personality of Mahmud of Gazne**

(Makale Geliş Tarihi: 31.10.2019 / Kabul Tarihi: 20.11.2019)

Halime ÇAVUŞOĞLU*

Öz

Ömrünü savaş meydanlarında geçirmiş olan Gazneli Mahmud; akıllı, cesur bir asker olduğu kadar döneminin âlim ve şairlerinin hamiliğini yapmış çok yönlü bir yöneticidir. Kaynaklarda itikadi olarak sünni bir müslüman olduğu, küçük yaşlarında Kur'an'ı ezberlediği, döneminin mutasavvıfları ve âlimleriyle yakın ilişkiler içerisinde olduğu belirtilen sultan; seferlerini de cihat duygusuyla gerçekleştirmiş ve kendisine İslam uğruna yapmış olduğu çalışmalarından dolayı halife tarafından yeminüddeve ve emînülmille unvanı yanında pek çok unvan verilmiştir. Yaptıklarıyla tarihte iz bırakmış olan Gazneli Mahmud, zaman içerisinde menkıbevi bir kişiliğe bürünmüş ve yaşadığı dönemden itibaren hikâyelere konu olmuştur. Bu çalışmada öncelikle kaynaklardan hareketle Gazneli Mahmud'un hayatı ve tarihî kişiliği hakkında bilgi verilecek akabinde kaynaklarda tespit edilebilen Gazneli Mahmud

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Assist Prof. Dr., *Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature*, cavusogluhalime@erzurum.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8717-5679>

hikâyeleri kısaca tanımlanarak hikâyelerde vurgulanan karakter özelliklerine dair bazı hususlara dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gazneli Mahmud, hikâye, menkıbe, karakter özellikleri.

Abstract

Mahmud of Gazne who spent his life on the battlefield, is a smart and brave soldier. He was a versatile ruler and the protector of scholars and poets of the period. At the same time, it is stated in the sources that he was a Sunni Muslim and that he memorized the Qur'an at a young age. The sultan, who was stated to have close relations with the Sufis and scholars of the period, carried out his operations with the sense of jihad, and he was given many titles by the caliph such as "yeminüddeve and emînülmille" because of his works he did for the sake of Islam. Mahmud of Gazne, who left his mark in history with his actions, has become a legendary person and has been the subject of stories since his time. In this study, firstly, information will be given about the life and historical personality of Mahmud of Gazne. Further, the stories of Mahmud of Gazne that can be found out in the literature will be briefly introduced, and some aspects of the character traits observed in the stories will be highlighted.

Key words: Gazneli Mahmud, story, legend, character traits.

Giriş

Gazne devletine en parlak dönemini yaşatan Sultan Mahmud, tarihî ve siyasi yönünün yanı sıra mücadelecî ruhu, itikadi yönü kuvvetli bir müslüman olması, döneminde sanatı ve sanatçıyı desteklemesi, ilim ve âlimlere değer vermesi onların meclislerinde bulunması gibi çok yönlü hususiyetleri ile çeşitli kaynaklarda yer almıştır. Bunun yanı sıra sultanın hayatı, şahsiyeti ve zikredilen bu özellikleri çevresinde yüzyıllar boyunca çeşitli anlatılar, küçük hikâyeler veya kimi özellikleriyle fantastik olan müstakil metinler ortaya çıkmıştır. İlk örneklerini Fars edebiyatında tespit ettiğimiz bu anlatıların Türk edebiyatında da sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. Edebiyatımızda fazlaca yer edinen bu hikâyeler, Gazneli Mahmud'un tarih boyunca menkıbevi bir karakter kazandığını göstermektedir. Bu çalışmada ise öncelikle kaynaklardan hareketle Gazneli Mahmud'un tarihî ve siyasi yönüne değinilecek daha sonra tespit edilen Gazneli Mahmud hikâyeleri kaynakları verilerek tanıtılacak ortak olan hikâyeler belirlenecek ve son olarak da bu hikâyelerden hareketle Gazneli Mahmud'un hikâyelerde vurgulanan karakter özelliklerine dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

1. Gazneli Mahmud (Yaşamı, Devri, İlmî ve Edebî Çevresi) Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Gazneli Mahmud'un tarihî kişiliği Meşâhir-i İslâm'da şu şekliyle özetlenmektedir:

Mülûk-ı İslâm'dan ibtidâ (sultan) ünvanıyla ma'nûn olan zât (Sultan Mahmûd-ı Gaznevî İbn-i Sebüktegin)'dir. Gazne'de fermân-fermâ olan hükümdarların birincisi ve en büyüğü olup zamân-ı hükûmeti seyf ü kalemin devr-i i'tilâsı idi. Mühâcemât-ı mütetabi'asıyla koca Hindistan'ı hüsâm-ı fâtihânesine baş eğdirmiş ve havf-ı hücumuyla yüzlerce hükümdârını lerze-nâk ü cizye-güzâr itmiştir. Meşhûr (Şehnâme-i Firdevsî) ile ('Utbi Tarihi) ve daha yüzlerce mü'ellifât u tesânif-i nâdire eser 'âtifet-i kerîmânesi bulunmuş ve birkaç yüz 'ulemâ, üdebâ, şuarâyı cem' etmekle pâ-yi tahtı mecma'-ı fuzalâ ve merkez-i kemâlât olmuştur. Fâtihliğini 'akıllara veleh ü hayret verecek usûl ü harekât ile icrâ idüb ümerâsını, ordularını o vaktin en mümtâz bir askeri olarak yetiştirmiş ve hatta dört yüz file usûl-ı ceng-âverîyi bi't-ta'lim düşmen üzerine savlet itdirmek gibi hakîkaten ağreb-i garâib 'addolunacak kâideler mahâretler göstermiştir. 'Umûmiyet-i ef'âlinin netîces-i İslâm'ın tevsî ü intişârı maksadına hizmetten 'ibâret görünür ki hakîkat-i halde bu hizmet-i meşkûreyi ma'a ziyâdetin ifâ itmiş idi. Hicretin 321. senesi Muharreminin onuncu günü dünyâya gelmiştir. 'Unfuvân-ı sabâvetini pederleri (Emîr Nâsıreddîn Sebüktegin)in taht-ı terbiye vü himâyesinde geçirmiş ve 384'te yirmi üç yaşında 'ilm ü şecâ'atla munsıf bir cüvan iken pederi Horasan'da zuhûr eden fesâd u 'isyânı teskîn ü izâle etmek üzere Mahmud'u birlikde götürmüştür. Mahmud kahramanlığının birinci eserini Horasan muhârebelerinde irâ'e vü ibrâz ve benâ'en'aleyh âtîde bir hükümdâr-ı şîr-dil olacağını fi'len isbât eylediğinden orada seyfûd'devle ünvan-ı mefharetini kazanmıştır. Sebüktegin'in 387'de vefâtında Mahmud Nişabur taraflarında bulunmak hasebiyle küçük biraderi İsmail'in nâ'il-i imâret olmasını bir türlü hazm edemeyerek biraderine imâretten firâğ etmesini bildirmiştir. İsmail bu teklifi reddedince Mahmud diğer biraderi Nasr ve 'ammı Buğracık ile bi'l-ittifâk kuvvetli bir ordu ile Gazne üzerine yürüdü. Bu haber İsmail'in vâsıl-ı sem' ıtlâ'ı olunca o dahi ordusuyla mukâbelelerine şîtab eyledi. Vaktâ ki ferîkeyn Gazne kurbunda tekâbül etti. Mahmud'un hamlât-ı şedîdesi önünde İsmail'in ordusu fena halde bozulduğundan İsmail istîmâna mecbur oldu. Mahmud ise bu muhârebeyi hakk-ı meşrû'ını muhâfaza vü istihsâl etmek için açıp yoksa biraderine karşı nefsâniyet-i şahsiyesi olmadığından İsmail'e fevka'l'âde ri'âyetler hürmetler göstererek hükûmete iştirâkini i'lân etmiştir. Az bir zaman sonra İsmail hissesinden firâğ eylemesi üzerine Mahmud 388'de mazhar-ı istiklâl olmuştur (1301: 97-100).

Gazneli Mahmud, H. 27 Cemaziyevvel 389 tarihinde Samanilerle yapmış olduğu mücadelenin akabinde Horasan'ı ele geçirmiş ve bu olay üzerine Abbasi Halifesi Kadir-Billah tarafından kendisine "Yeminüddeve ve emînülmille" lakabı

verilmiştir. Sultan Mahmud, H. 389 tarihinde Samanilerin ortadan kalkmasıyla beraber bağımsız bir hükümdar sıfatı kazanmış ve bu sıfatla özellikle İslamiyet'i yaymak fikriyle Hindistan üzerine yürümüştür. Hindistan üzerine düzenlediği on yedi seferin ikincisinde Gâzî, dokuzuncusunda Nizameddin, on altıncısında Kehfüdevle ve'l-İslâm lakabını almıştır.¹ Merçil, onun İslâm'ı yaymak için düzenlediği bu seferlerin önemini şu ifadelerle vurgular: "Sultan Mahmud, bu seferleriyle Hint ülkesinde yüzyıllarca sürecek olan Türk-İslâm hâkimiyetinin temellerini atmış, onun hâkimiyeti altındaki bölgelerde İslâm dininin yayılması, 1947'de kurulan bağımsız Pakistan Devleti'nin teşekkülünde birinci derecede etken olmuştur (2003: 363-364)."

Meşahir-i İslâm'da sultanın başarılarla dolu saltanatı üzerine ise şu değerlendirmeler yapılmaktadır:

"Altmış seneden birkaç ay ziyâde mu'ammer olabilmişlerdir. Müddet-i saltanatı otuz üç seneden ibâretidir. İbtidâ Hanefiyyü'l-mezheb ve mü'ehhiran Şafi'î oldukları mervîdir. Orta boylu, güzel yüzlü, küçük gözlü, ahmerü's-şî'r idi. Pederlerinin hükûmeti bir küçük beylikten 'ibâret iken otuz üç yıl mütemâdiyen eşeb-i gazâ üzerinde olduğu halde şemşîr-i dilrânesiyle ortalığı titretmiş ve Horasan, Maverâünnehir, Sicistan, 'Irak, 'Acem, Gur, Hind, Sind gibi memâlik ü ekâlîm-i vesî'ada hükûm-i kahramânânesini müstakilen icrâ etmiştir. Hele Hindistan misillü bir takım kesîrî'n-nüfûs ve şedîdü's-şekîme akvâmı câmi' olan bir kıt'a-i 'uzmayı taht-ı tâbî'iyetine dâhil ve çoğunun İslâm'ı kabullerine hâsıl edişi unutulur hizmetlerden değildir. Kesret-i mal u servet ile şöhret-şî'âr idi. Hindistan'ın bunca nukûd u cevâhirini iğtinâm ü nakl ile dârü'l-mülkünü numûne-i hazâin-i âlem ıtlâkına şâyân bir hale getirmiş idi. Pederleri Sebüktegin kölelikten bi't-tedric nâil-i imâret olarak bina'en-aleyh sultan öyle bir hükümdâr familyasına mensûb değil iken 'azamet-i etvâr-ı cihângîrânesi ve 'uluvv-i evzâ'-ı pâdişâhânesi kendisinden sonra en büyük fâtihlere numûne-i imtisâl olmuş idi. 'Âdil, fi'âl, 'âlim, 'afva mâ'il, şecî', kesîrî'l-ihsân, mütevâzî', hâmî-i erbâb-ı fazl u kemâl bir hükümdâr-ı kâmil idi. Menâkıb u mü'essir celîlesi gayr-ı kâbil ta'dâd olub sumuvv-i ahlâk u ef'âlinı mu'arrif pek çok kitaplar te'lîf tasnîf olunmuştur (1301: 126,127,128)."

Kaynaklarda, Sultan Mahmud'un devrin şairleri tarafından "Şah-ı Acem, Hodeygân-ı Acem, Şah-ı İran, Hüsrev-i İran, Melik-i İran" lakapları ile anıldığı yine onların şiirlerinde tarihteki büyük hükümdarlarla ve kahramanlarla karşılaştırıldığı, Mahmud'un bu karşılaştırmalarda üstünlüklerinin zikredildiği hatta Mah-

¹ Geniş bilgi için bk. Erdoğan Merçil, *Mahmûd-ı Gaznevî*, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2003, C. 27, s. 362-365; Erdoğan Merçil, *Gazneli Mahmûd*, Ankara, 1987.

mud'un gelişiyile bütün şahların isimlerinin ortadan kalktığı ifade edilmektedir.² Unsurî'nin,

Doğunun Hüsrevi, devletin yemini olan o Acem şahının yaratılışı, daima devletin başına taç olsun (Kartal, 2011: 101). ifadesi bunun örneklerinden biridir.

Saltanatı sırasında ilme ve âlimlere büyük önem verdiği, hatta kendisinin de edebî ve dinî ilimler noktasında gayet donanımlı olduğu, "Huzurunda tertip ettiği münazaralarda Şafî ve Hanefî hukukçuları dikkatle dinlediği ve onlara sualler sorarak bilgi aldığı (Merçil, 1987: 72)" kimi kaynaklarda³ Hanefî fakihi sayıldığı ve döneminin âlimleri arasında yer edindiği, hatta Horasan'da yetişen tasavvufun yedi sultanından biri olduğu (Akkuş, 2019: 360), onun askerî ve siyasi nitelikleri dışında zikredilen özellikleri arasındadır. "Gazneli Mahmud zühd hayatına önem vermiş, mala ve mülke değer vermemiş, çoğu zaman yakın devlet adamlarına bir şeyhin müridlerine olan şefkatiyle muamele göstermiştir. Dönemin kaynakları onu bir mutasavvıf gibi dünya malına değer vermediği, cömertliği şîâr edindiği, İslâm'ın şîârını hâkim kıldığı, birçok kez zor duruma düşüldüğünde dua ve niyazıyla belaların def'ine sebep olduğu keramet ve velayet sahibi bir sultan olarak tasvir ederler. Utbi gibi Sultan'a çağdaş olan müverrihler onun dindarlığını ön plana alıp zikrederlerken, muahhar müverrihler Gazneli Mahmud'un menkıbevi hayatı hakkında bilgiler vererek velayet ve keramet sahibi sultan olarak anarlar (Utbi 1966: 331-369; Cüzcânî 1984: 230-231; Zehebî 1996: XVII, 86; Şebânkâreî 1984: II, 69; Hemedânî 1959: 159). Bu da bizde vefatından sonra Sultan Mahmud'un menkıbevi bir kişiliğe büründürüldüğü kanaatini oluşturmaktadır (Akkuş, 2019: 355)." Aşağıda tespit edilen hikâyelerin bazıları da (Örneğin; Tezkiretü'l Evliyâ'da yer alan Ebul Hasan Harakani ile Gazneli Mahmud'un hikâyesi, yine çeşitli kaynaklarda bulunan Gazneli Mahmud'un ölümünden sonra verdiği öğütlere yönelik bazı hikâyeler, fantastik bir macera hikâyesini andıran Gazneli Mahmud ve Mîraç hadisesi hikâyesi vb.) onun keramet sahibi olarak anılmasını sağlayan bu menkıbevi yönünü destekler niteliktedir.

Köprülü, 10. yy başlarında Müslüman Fars edebiyatının büyük bir gelişme gösterdiğini ifade etmiş ve dönemin edebî çevresi hakkında şu bilgileri vermiştir: "Sâmânoğulları ve Gazneliler zamanlarında Farisî, ilim dili ve resmî dil olarak Arapça ile rekabet edecek bir mevkide bulunmamakla beraber, saraylarda rağbet gören bir edebiyat dili halini almış, Rudekî, Dakîkî, Firdevsî, Unsurî, Esedî, Fer-

² Geniş bilgi için bk. Sadık Armutlu, Gazneliler ve Selçuklular Döneminde Edebî Gelenek, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 5, s. 872-880; Adnan Karaismailoğlu, Osmanlı Dönemi Şiirinin İran Edebiyatı İle Münasebeti, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2001, s. 86; Ahmet Kartal, *Şiraz'dan İstanbul'a Türk Fars Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2011.

³ Geniş bilgi için bk. Mustafa Akkuş, Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkisi, *SUTAD*, 2019.

ruhî, Kisâî, Minuçîhrî gibi kuvvetli sanatkârlar yetiştirmişti. Bu dil ile yazılan gazeller kasideler, destanlar ve efsaneler Türk saraylarında büyük rağbet görüyordu (2004: 320-321)." Özellikle Gazneli Mahmud, döneminde şiir ve şaire büyük değer vermiş, şairlere bağış ve ihsanlarda bulunmuş ve bu durum bir gelenek halini alarak Gazne sarayında diğer devlet görevlileri tarafından devam ettirilmiştir.⁴ "Gazneli Mahmud, Fars dili ve edebiyatına diğer Gazneli sultanlardan daha fazla hizmet etmiştir. Sarayında devrin en büyük kabiliyetlerini toplamış, şairlere hürmet ve sevgi göstermiş, komşu ülkelerden şairleri kendi sarayına çağırmıştır. Sarayına çağırıldığı şairler arasında Türk asıllı olan Ferruhî-i Sistânî ile Menûçîhrî-i Dâmgânî de bulunmaktaydı. Devletşah'ın Gazneli Mahmud'un sarayında dört yüz şairin bulunduğu şeklindeki rivayeti mübalağalı olarak kabul edilse de Gazneliler döneminde edebiyata verilen önemi göstermesi bakımından önemlidir (Kartal, 2011: 43)." Hem Gazneli Mahmud'un İslam uğruna yaptığı seferler bu bağlamda zühd kişiliği hem de şairlere ve âlimlere gösterdiği teveccühün neticesinde aldığı övgüler, şairler tarafından yazılan kasideler sultanın zamanla menkıbevi ve efsanevi bir kişiliğe bürünmesine de neden olmuştur. Örneğin Ferruhî ve Gazneli Mahmud döneminin sultânü's-şuarâsı Unsurî'nin beyitlerinde İran'ın efsanevi karakterleriyle karşılaştırılan Sultan Mahmud, onlardan üstün tutularak şu şekilde övülmüştür:

(O) İran ülkesinin en büyük sultanıdır. İran onunla gençleşti.

Ne dersin İskender böyle yer edindi mi? Ne dersin Enûşîrvân böylesine sahip miydi? (Ferruhî) (Karaismailoğlu, 2001: 88).

Senin adın bütün şahların adını sildi, süpürdü. Şehnâme'nin bundan sonra hiç değeri yoktur. (Ferruhî) (Karaismailoğlu, 2001: 90).

Hatem'i Rüstem'i anmam. Zira en küçük parmağı Hâtem'den ve Rüstem'den daha iyidir. (Unsurî) (Karaismailoğlu, 2001: 89).

Bu doğrultuda Gazneli Mahmud'un hayatı çevresinde oluşan menkıbevi kişiliği açıklaması bakımından Kartal'ın aktardığı şu bilgiye de yer vermek yerinde olacaktır: "Nasrullahi Felsefî, Gazneli Mahmud'un hem İslâm ve İslâm medeniyeti için yaptığı fetihler hem de şairler tarafından kendisi hakkında yapılan övgüler neticesinde, insanlar özellikle de daha sonraki nesiller tarafından evliya bir kişi olarak tasavvur edilmeye başlandığını belirtmektedir (Mahecûb 1345: 136) (2011: 124)."

2. Gazneli Mahmut Hikâyelerine Bir Bakış

Yâr katında Eyâz tek olasın hâs

Âkıbetüñ Ahmedî olurısa Mahmûd (Ahmedî 129/8)⁵

⁴ bk. Geniş bilgi için Ahmet Kartal, *Şiraz'dan İstanbul'a*, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2011. s. 37-54.

⁵ Beyit için bk. Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Dîvân*, (E-Kitap), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.

(Ahmedî, akıbetin Mahmud gibi olursa yar katında Ayaz gibi has olasin.)

Adliyâ ışk ile ol kânî ol ki şâh-ı Gaznevî

Saltanatdan geçmedi ışk-ı Ayaz'ı bilmedin (Adlî G. 116/5)⁶

(Adlî, aşk ile kanaat eden ol. Zira o Gazne şahı bile Ayaz'ın aşkını bilmeden saltanatından geçmedi.)

Buldu cihânda zillet-i 'ıřk ile imtiyâz

Mahmûd kim fütâde-i pâ-y-ı Ayâz'dur (Azmizade Haletî 174/3)⁷

(Ayaz'ın ayağının toprağının düşkünü olan Mahmud, cihanda aşkın zilletiyle üstünlük bulmuştur.)

Yâr yanında olaydı Nazmî hâs

Olur-ıdı misl-i Mahmûd u Ayâz (Edirneli Nazmî 2621/5)⁸

(Nazmî yar yanında has olsaydı Mahmud ile Ayaz'ın benzeri gibi olurdu.)

Yukarıda görüldüğü gibi divan şiirinde genellikle has adamı Ayaz ile anılan Gazneli Mahmud, kimi zaman Ayaz ile kimi zaman da tarihî, siyasi, ilmî ve edebî şahsiyeti ile manzum ve mensur hikâyelerin konusu olmuştur. Kaynaklarda tespit edilebilen bazı Gazneli Mahmud hikâyeleri ve hikâyelerin kaynakları řu şekildedir:

Feridüddîn Attar'ın Mantiku't-tayr adlı eserinde Gazneli Mahmud üzerine 13 adet hikâye⁹ bulunmaktadır. Bu hikâyeler ve kısaca konuları şöyledir:

1. İkinci makalenin altıncı hikâyesi: Bu hikâyede Sultan Mahmud'un öldükten sonra bir kişi tarafından rüyada görülmesi ve sultanın pişmanlıkları anlatılmaktadır.

2. Üçüncü makalenin üçüncü hikâyesi: Bu hikâyede Gazneli Mahmud'un zeki, sadık adamı Ayaz¹⁰'ın hastalığı ve Gazneli Mahmud ile Ayaz arasında mesafelerin ortadan kalkması ikisinin bir olması anlatılmaktadır.

⁶ Beyit için bk. Yavuz Bayram, *Adlî Dîvânı (Dîvân-ı Sultan Bâyezîd-i Sâni)*, (E-Kitap), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.

⁷ Beyit için bk. Bayram Ali Kaya, *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, (E-Kitap), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.

⁸ Beyit için bk. Sibel Üst, *Edirneli Nazmî Dîvânı*, (E-Kitap), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.

⁹ Hikâye metinleri için bk. Feridüddin Attâr, *Mantık Al-Tayr*, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Çev. Abdülbâki Gölpmarlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014. s. 64; s. 79; s. 116-117; s. 118-119-120; s. 210-211; s. 24-225; s. 243-244; s. 246-247; s. 247-248; 261-262; s. 265-267; s. 278-279; 291-292-293.

3. Sekizinci makalenin ilk hikâyesi: Bu hikâyede Sultan Mahmud ile yoksul balıkçı çocuğun ortaklık üzerine ahitleşmeleri anlatılmaktadır.

4. Sekizinci makalenin üçüncü hikâyesi: Bu hikâyede Sultan Mahmud'un alçak gönüllülükle diken toplayıcısı yaşlı bir yoksula yardım etmesi anlatılmaktadır.

5. Yirminci makalenin ikinci hikâyesi: Bu hikâyede Sultan Mahmud ile ona tutsak düşmüş ve tövbe olmuş eski bir Hindu padişahının hikâyesi aktarılmaktadır.

6. Yirmi dördüncü makale üçüncü hikâye: Bu hikâyede sarayında içi sıkılan Sultan Mahmud'un bir rint külhancıya misafir olması ve külhancının kendisine yapılabilecek bütün ihsanları elinin tersi ile iterek sultanın dostluğuna talip olması anlatılmaktadır.

7. Yirmi yedinci makale üçüncü hikâye: Bu hikâyede Sultan Mahmud'un kölesi Ayaz'a devletini bahşetmesi fakat Ayaz'ın sadece sultanın dostluğuna talip olması anlatılmaktadır.

8. Yirmi yedinci makale altıncı hikâye: Bu hikâyede Sultan Mahmud'un Sümenat'ta bulunan Lat isimli putu bütün maddi tekliflere rağmen yaktırması ve sonunda maddi ve manevi olarak büyük bir kâr elde etmesi anlatılmaktadır.

9. Yirmi yedinci makale yedinci hikâye: Bu hikâye Sultan Mahmud'un Hint seferi sonrası yapmış olduğu adaktan caymayarak bütün ganimetleri yoksullara dağıtması üzerinedir.

10. Yirmi dokuzuncu makale altıncı hikâye: Bu hikâyede Sultan Mahmud'un bir gece yolda sürekli bir şeyler arayan adama yaptığı ihsan anlatılmaktadır.

11. Yirmi dokuzuncu makale onuncu hikâye: Bu hikâyede Ayaz uğruna canını veren aşık ihtiyar ve Sultan Mahmud'un yaşadıkları anlatılmaktadır.

12. Yirmi dokuzuncu makale on dokuzuncu hikâye: Bu hikâyede bir divane ile sultanın diyalogu aktarılmaktadır.

13. Yirmi dokuzuncu makale otuz birinci hikâye: Bu hikâyede de Ayaz ile sultan anlatılmaktadır.

¹⁰ Gazneli Mahmud hikâyelerinin çoğunda ismi geçen Ayaz üzerine İlaydın Bostan tercümesinde şöyle bir dipnot düşmüştür: "Gazne hükümdarı Mahmud Sebüktegin'in (saltanatı: 997-1030) çok sevdiği zeki bir köle. Mahmud'un ölümünü takip eden karışık devirlerde mühim bir rol oynadığı, 1042 veya 1057 yılında öldüğü söylenir. Ayaz Doğu edebiyatlarında bir motif olmuştur. Hatta ayrıca Mahmud ve Ayaz adlı hikâyeler bile teşekkül etmiştir" (1993: 409). Yine Ahmet Talat Onay Ayaz'a ilişkin şu bilgileri verir: "Türk hükümdarlarından Gazneli Sultan Mahmud'un has gulamlarından Ayaz, akıllı, feraset, bilgi, sadakatte mümtaz olduğu için padişah kendisini çok sever ve itimat ederdi" (2013:283).

Attar'ın *İlâhîname* adlı eserinde ise Gazneli Mahmud üzerine 24 adet hikâye vardır. Bu hikâyelerin 10 tanesi Gazneli Mahmud ile kölesi Ayaz¹¹ üzerindedir. Bu hikâyelerin dışında konuları farklı olan hikâyeler¹² ise şunlardır:

1. Dördüncü makale beşinci hikâye: Bu hikâye oduncu ile Gazneli Mahmud'un yaşadıkları üzerinedir. Hikâye Mantıku't-tayr'ın sekizinci makalesinin üçüncü hikâyesi ile konu olarak benzerlik göstermektedir.

2. Yedinci makale sekizinci hikâye: Bu hikâye de bir meczub ile sultanın diyalogunu içermektedir. Yine konu olarak Mantıku't-tayr'ın yirmi dokuzuncu makalesinin on dokuzuncu hikâyesine benzemektedir.

3. Dokuzuncu makale birinci hikâye: Bu hikâyede adalet arayan kocakarı ile Gazneli Mahmud'un yaşadıkları anlatılmaktadır.

4. On dördüncü makale on üçüncü hikâye: Hikâyede Gazneli Mahmud ile bir meczubun konuşması ve meczubun Sultan Mahmud ve saltanatının değersizliğini ifade etmesi yer almaktadır.

5. On dördüncü makale on yedinci hikâye: Hikâye Sultan Mahmud'un fillelerini saydırması ve nimetlerinden dolayı Allah'a şükretmesini konu almaktadır.

6. On dördüncü makale yirmi ikinci hikâye: Bu hikâyede Sultan Mahmud ile yardım isteyen bir mazlum anlatılırken kulun sultanından istemeyi bilmesi ve bunu bir eksiklik olarak görmemesi üzerinde durulmaktadır.

7. On dördüncü makale yirmi dördüncü hikâye: Bu hikâye Ayaz'a aşık bir tuzcu ile Sultan Mahmud arasındaki diyalogu içermektedir. Tuzcu gencin aşıklığının saltanat sürerek değil cefa çekerek olacağını söyleyip sultanı uyarması bahsi geçmekte, aşıklığın dikenli bir yol olduğu tuzcunun ağzından ifade edilmektedir.

8. On beşinci makale birinci hikâye: Bu hikâye yoksul bir yaşlı ile Sultan Mahmud arasındaki diyalogu içermektedir. İhtiyarın kendi saltanatını sultandan üstün tutması ve Mahmud'un da her şeyin bir sonu olduğu gerçeğini kavrayarak saltanatının değersizliğini kabul etmesi anlatılmaktadır.

¹¹ Hikâye metinleri için bk. Ferideddin-i Attar, *İlâhîname I*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yayınları, İstanbul, 1993. s. 173-175; s. 182-183; s.185-187; s. 189-190; s. 213; s. 243-245; s. 270-271. Ferideddin-i Attar, *İlâhîname II*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yayınları, İstanbul, 1996. s. 62-63; s. 209-211; s. 220-221.

¹² Hikâye metinleri için bk. Ferideddin-i Attar, *İlâhîname I*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yayınları, İstanbul, 1993. s. 115-117; s. 164-165; s. 195-198. Ferideddin-i Attar, *İlâhîname II*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yayınları, İstanbul, 1996. s. 65; s. 72-73; s. 77-78; s. 80-86; s. 89-91; s. 93-94; s. 95-96; s. 102-103; s. 106-107; s. 172-173; s. 277-279.

9. On beşinci makale dördüncü hikâye: Bu hikâyede Sultan Mahmud'un adaşı yoksul bir ihtiyar ile konuşmaları aktarılırken bir yoksul ile bir dünya sultanının yeryüzünde eşit olamayacağı ama yerin altında her ikisinin de birbirine eşit olacağı vurgulanmış, bu dünya saltanatı için zahmet çekmenin yersiz olduğu üzerinde durulmuştur.

10. On beşinci makale beşinci hikâye: Bu hikâyede Sultan Mahmud ile bir bez yıkayıcısı ve bir kerpiççinin konuşmaları yer almaktadır. Dünyanın geçiciliğinin vurgulandığı hikâyede kişinin dünyadan giderken maddi olarak yanında on arşın bez ve on adet kerpiç götüreceği ifade edilmiştir.

11. On beşinci makale dokuzuncu hikâye: Sultan ile bir yoksulun anlatıldığı hikâyede diğer hikâyeler gibi sultanın saltanatına kibirlenmemesi, zira hesabının ağır olduğu vurgulanmıştır.

12. On beşinci makale on ikinci hikâye: Bu hikâyede Sultan Mahmud ile kocakarı arasında yaşananlar anlatılmaktadır. Güçsüz yaşlı kadına yardım eden sultanın kadının uyarısı ile onun yanında yürümesi ve sultanın alçak gönüllüğü diyaloglarda ifade edilmiştir.

13. On sekizinci makale dokuzuncu hikâye: Sultan Mahmud ile kumarbaz arasında geçen konuşmaların aktarıldığı hikâyede bir şeyde olgunlaşmanın her şeyini kaybetmekle olacağı vurgulanmıştır.

14. Yirmi ikinci makale onuncu hikâye: Bu hikâyede Sultan Mahmud'un Şeyh Harakânî ile karşılaşması ve kendisini Ayaz, Ayaz'ı da sultanmış gibi göstermesi ve şeyhin ilk görüşte onun sultan olduğunu anlaması anlatılmaktadır. Metinde aynı zamanda bu olaydan hareketle kişinin varlığından vaz geçerek Allah'a ulaşabileceği vurgulanmaktadır.

Attar'ın Tezkiretü'l-Evliya adlı eserinde bulunan Şeyh Ebu Hasan Harakânî maddesinde bir Gazneli Mahmud hikâyesine¹³ yer verilmiştir. Bu hikâye İlahinâme'nin yirmi ikinci makalesinin onuncu hikâyesi ile benzerlik göstermektedir. Fakat İlahinâme'deki hikâye, bu hikâyenin giriş kısmını ihtiva etmektedir. Hikâye özet olarak şu şekildedir: Gazneli Mahmud kendi hilatini Ayaz'a giydirir ve Şeyh Harakânî'nin huzuruna varır. Amacı şeyhi imtihan etmektedir. Fakat şeyh ilk görüşte sultanı tanır. Bunun üzerine sultan şeyhten önce öğüt sonra da dua ister ve bir müddet ikisi sohbet ederler. Şeyh ona hatıra olarak gömleğini verir ve sultanın verdiği altınları almaz. Mahmud, sultan olarak geldiği şeyhin huzurundan bir derviş inceliği ile ayrılır. Sultan, Sümenat zaferinde sıkıntıya düştüğü bir anda namaz kılar ve şeyhin gömleğini giyip dua eder ve duası kabul olur, düşmana karşı zafer kazanılır.

¹³ Hikâye metni için bk. Ferîdüdîn Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, Haz. Süleyman Uludağ, İlim Kültür Yayınları, Bursa, 1984. s. 701-703.

Attar'ın Esrarnâme adlı eserinde de Sultan Mahmud üzerine bir hikâye vardır. Bu hikâye¹⁴ Mantıku't-tayr'ın yirmi dokuzuncu makalesinin onuncu hikâyesi ile benzerlik göstermektedir. Yalnızca buradaki yaşlının yerini deli almıştır ve buradaki hikâye daha kısadır.

Sadi'nin Bostan'ında yer alan 114. hikâye Mahmud'la Ayaz hikâyesidir.¹⁵ Ayaz'ın Sultan Mahmud'a vefası ve iyi huyluluğu anlatılmıştır.

Sadi'nin Gülistan'ında ise 2 hikâye Gazneli Mahmud üzerinedir. Eserin 2. hikâyesi¹⁶ olan bu metinde Sultan Mahmud'un öldükten sonra Horasan padişahlarından bir tanesi tarafından rüyada görülmesi ve Sultan Mahmud'un durumu anlatılmaktadır.

Gülistan'ın 136. hikâyesi de Bostan'ın 114. hikâyesi ile benzerdir.¹⁷ Sultan Mahmud ve Ayaz üzerine bir hikâyedir.

Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan tercümesinde üç kısa Gazneli Mahmud hikâyesi¹⁸ yer almaktadır.

1. Hikâye: Sultan Mahmud'un ölümünden yüz yıl sonra Horasan meliklerinden biri tarafından rüyada bütün kemikleri dökülmüş ve sadece gözleri hareketli halde görülmesi ve rüyanın sultanın memleketinin yabancıların elinde olmasına yolculması anlatılmaktadır.

2. Hikâye: Sultan Mahmud'un Hasan Meymendi'ye verdiği sır ve Meymendi'nin sırrı ifaşa etmemesi anlatılmaktadır.

3. Hikâye: Sultan Mahmud'un Ayaz'a olan sevgisinin Meymendi aracılığı ile sorgulanması anlatılmaktadır.

Mevlânâ'nın Mesnevî¹⁹'sinde de konusu Gazneli Mahmud üzerine olan hikâyeler bulunmaktadır. Bu hikâyeler şunlardır:

1. Ayaz'ın Hazinesi: Gazneli Mahmud'un sadık adamı Ayaz, sarayda boş bir odaya postunu ve çarığını asar. Her gün bu odaya girip çıkarak eskiyi unutup

¹⁴ Hikâye metni için bk. Feridü'din Attar, *Esrarnâme*, Çev. Mehmet Kanar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013. s. 145-146.

¹⁵ Hikâye metni için bk. Sadi, *Bostan*, Çev. Hikmet İlaydın, MEB Yayınları, İstanbul, 1993. s. 160.

¹⁶ Hikâye metni için bk. Sadi, *Gülistan*, Çev. Hikmet İlaydın, MEB Yayınları, İstanbul, 1997. s. 22.

¹⁷ Hikâye metni için bk. Sadi, *Gülistan*, age., s. 176.

¹⁸ Hikâyeler için bk. Fehmi Karamanlıoğlu, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*, Ankara, 1989. s. 8-9; s. 108; s. 111.

¹⁹Mesnevî'deki hikâyeler için bk. Amil Çelebioğlu, *Mesnevî-i Şerif Ashı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahîfi Tercümesi*, İstanbul, 1972, C. 3.

kibirlenmemesi için kendisine telkinde bulunur. Bu olaydan şüphelenen ve odada Ayaz'ın ne sakladığını bilmeyen fakat Ayaz'ın bir hazinesi olduğunu düşünen fitne- ci kişiler, bunu sultana haber verir. Padişahın izniyle odaya giren bu kişiler, odada aradıklarını bulamazlar. Onlar aradıkları altın ve mücevherat yerine bir çift çarık ve bir post bulurlar. Bunu Ayaz'dan emin olan sultana iletirler. Padişahтан af diler ve cezalarını beklerler. Fakat sultan, Ayaz'dan af dilemelerini, cezalarını Ayaz'ın ke- seceğini söyler. Ayaz ise "Bu ihsan senindir biliyorum. Yoksa ben gerçekte o hır- kayla çarığım. Onun için Hazret-i Peygamber: 'Kendini bilen Rabb'ını bilir.' bu- yurmuştur (Mesnevi, V: 2121/2122)." diyerek nereden geldiğini unutmadığını, bu varlığın geçici olduğunu vurgular ve fermanın padişahта olduğunu belirtir (Mes- nevî, V: 1865 vd.).

2. Sultan Mahmud'un İmtihan Suretiyle Kullandığı Mücevheri ve Has Adamlarının Başına Gelenler: Sultan Mahmud elindeki paha biçilemez mücevheri- ni önce vezirine sonra perdecisine daha sonra da bir emirine vererek onu kırmaları- nı ister. Fakat bu paha biçilemez mücevheri kırmanın sultana ve hazineye büyük zarar vereceğini düşünen adamlar, bunu reddederler. Sultan da onları taltif etmiş görünerek mücevheri kırmasını Ayaz'dan ister. Ayaz ise yanındaki taşlar ile bu mücevheri paramparça eder ve sultanın buyruğunun bu paha biçilemez inciden de- ğerli olduğunu vurgular. Bunun üzerine huzurdan kovulan adamlar için Ayaz af di- ler. Ayaz, daha sonra da padişahın yüceliğini düşününce af dilemesinden de piş- manlığını dile getirir (Mesnevi, V: 4063 vd.).

3. Ayaz'ın Feraseti Üzerine: Ayaz'a karşı haset ile dolu olan beylerin Sultan Mahmud'un neden Ayaz'ın fazla bir hüneri olmamasına rağmen otuz beyden daha fazla kazancı olduğunu sorgulamaları üzerine başlayan hikâyeye, sultanın bu otuz be- yi alıp ava gitmesi ile devam eder. Sultan, bu beyleri av esnasında gelen bir kervan ile ilgili bilgi toplamak üzere imtihana tabi tutar ve beylerin hiçbirisi sultanın isteğini tam anlamıyla yerine getiremez. Bunun üzerine sultan, bu otuz beyin Ayaz'ın akıl ve ferasette dengi olamayacağını kanıtlar ve beyleri bahane bulmamaları konusun- da uyarır (Mesnevi, VI: 390 vd.).

4. Sultan Mahmud ile Hintli Köle²⁰: Hint savaşında bir çocuk, ganimet ola- rak sultana köle düşer. Sultan onu oğul edinip tahtına oturtur. Fakat çocuk, sürekli ağlamaktadır. Çünkü çocuğun anne ve babası onu sürekli Sultan Mahmud'la kor- kutmuştur. Çocuk ise sultanı tanıdıktan sonra bunun böyle olmadığını görüp içere- lemiştir. Hikâyede nefis, akıl ve yokluk kavramları vurgulanmıştır (Mesnevi VI: 1405 vd.).

5. Sultan Mahmud ile Hırsızlar: Sultan Mahmud bir gece tebdil-i kıyafet gezerken yolda her biri farklı bir hünere sahip olan hırsızlarla karşılaşır ve kendini

²⁰ Mevlânâ bu hikâyeyi Attar'dan naklettiğini ifade etmektedir. bk. Çelebioğlu, age., s. 53, C. 6, B. 1408.

hırsız olarak tanıtır. Gözünde, kulağında, elinde ve burnunda türlü maharetleri olan hırsızlarla hareket eder ve kendi hazinesinin soyulmasına mani olmaz. Gündüz olunca adamlarına hırsızları yakalatır. Gözleri iyi gören hırsız, tahtta oturan sultanı tanıır ve ondan af diler. (Mesnevî VI: 2842 vd.)

Mevlânâ'nın Fîhi Mâ-Fîh adlı eserinde de Gazneli Mahmud hikâyesi mevcuttur.

Sultan Mahmud ile Sarhoş: Deniz aygırı ile bayram günü halkın arasında gezinen sultana ve onun bineğine söz söyleyen sarhoş hapsedilir. Sarhoş, uyandıktan sonra bunu kendisinin değil sarhoş birinin yaptığını söyler ve af diler. Sultana sözleri hoş gelen sarhoş zindandan çıkarılır.

Nizamülmülk tarafından "Hem nasihat, hem hikmet, hem destan, hem Kur'an tefsiri, hem peygamber sözleri, hem peygamberler kıssası, hem geçmiş adil padişahların maceralarıdır. Bizden evvelkilerden haber verirken kalanlardan meyveler devşirir (Ayar, 2009: XVII)." ifadeleriyle tanıtılan Siyasetnâme adlı eserde, Nizamülmülk'ün Feridun, İskender, Nuşirevan, Hz. Ömer, Hz. Ali, Harun Reşid gibi adil ve kudretli hükümdarlar içerisinde saydığı Gazneli Mahmud üzerine 7 hikâye vardır. Bu hikâyeler, elli bir fasıldan oluşan bu eserin her faslında yer alan konu başlıklarını desteklemek için yazılmış hikâyelerdir.

1. Altıncı Fasil Üçüncü Hikâye: Sultan Mahmud, sipehsaları Ali Nuş Tekin ve şehrin muhtesibi arasında geçmektedir. Hikâyede adaletin ve kanunların kim olursa olsun uygulanması vurgulanmıştır.

2. Yedinci Fasil Üçüncü Hikâye: Sultan Mahmud'un dini yönünü ve tarihi kişiliğini öne çıkaran bir hikâyedir. Hikâyede Sultan Mahmud'un maddiyattan uzaklaşarak huzur ve başarıyı bulması anlatılmaktadır.

3. Onuncu Fasil Birinci Hikâye: Sultan Mahmud'un Irak'ı fethi sırasında, mallarını Kuç u Beluç haydutlarına kaptıran kadının sultana sultanlığını hatırlatarak yardım istemesi ve bunun üzerine sultanın bu haydutları zekice ortadan kaldırması anlatılmaktadır.

4. On Birinci Fasil Birinci Hikâye: Bu hikâyede Nişabur âmili tarafından tarlasına el konulan kadının şikayeti ve âmilin cezası anlatılmaktadır.

5. On Üçüncü Fasil İkinci Hikâye: Sultan Mahmud'un keskin zekası, tebaasına değer vermesi ve haksızlıklara karşı duruşunu anlatan bu hikâyede, şehrin kadısının dolandırıcılıkla bir adamın altınlarına el koyması ve sultanın olayı çözerek kadını cezalandırması hikâye edilmektedir.

6. Kırk Birinci Fasil Beşinci Hikâye: Sultan Mahmud'un dönemin halifesinden unvan almak için mücadelesi, halifenin unvan verirken idareli davranması

anlatılmaktadır. Hikâyede, sultanın yeminüddeve ve emînullah unvanlarını nasıl aldığına dair olaylar nakledilmektedir.

7. Ellinci Fasıl İkinci Hikâye: Bu hikâyede Sultan Mahmud'un oğlu Mesud'un bir tüccara olan borcunu ödememesi ve olayın sultana arz edilmesi üzerine sultanın oğlunu en kısa zamanda borcunu ödemeye mecbur bırakması anlatılmakta ve Sultan Mahmud'un adaletine ve eşitlikçi tutumuna vurgu yapılmaktadır.

Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr adlı eserinde Attar'ın eserinde de yer alan hikâyelerden bir tanesi bulunmaktadır. Gazneli Mahmud ile Ayaz üzerine olan bu hikâyede²¹ aşıkta benlik-senlik ve ikilik kavramlarının bulunmaması gerektiği, âşık ile maşuk arasında en uzun mesafeleri kısaltan gizli (manevi) bir yolun olduğu vurgulanmıştır.

Cemâlî'nin Miftâhü'l-Ferec adlı eserinde Mevlânâ'nın Mesnevî'si, Attar'ın Mantıku't-Tayr ve İlahinâme'si kaynaklı dört hikâyeye²² tespit edilmiştir. Bu hikâyelerden ilki Mantıku't-Tayr'da yer alan Sultan Mahmud'un bir gece yolda sürekli bir şeyler arayan adama yaptığı ihsanın anlatıldığı hikâyenin aynısıdır. İkinci hikâyeye Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde yer alan tevazu konulu Ayaz'ın hazinesine dair hikâyenin kısa bir özetidir. Üçüncü hikâyeye İlahinâme'de yer alan Ayaz'a âşık tuzcu ile Sultan Mahmud'un hikâyesinin özeti şeklindedir. Yalnızca bu hikâyede Ayaz'a âşık olan bir meczuptur. Dördüncü hikâyeye de yine İlahinâme'nin on dördüncü makalesinde yer alan Mahmud ile Ayaz hikâyesine benzemektedir.

Cemâl-i Halvetî'nin Cevâhiru'l-Kulûb adlı eserinde de Mesnevî kaynaklı olan Ayaz'ın hazinesi hikâyesi bulunmaktadır.²³ Hikâyeye Mesnevî hikâyesinin özeti niteliğindedir.

Şemseddin Sivasî'nin Heştbehişt adlı eserinde 2 adet Gazneli Mahmud hikâyesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde de bulunan Ayaz ve hazinesi hikâyesi'dir. Ayaz'ın yoksul bir köylü çocuğu olarak saraya gelmesi ile başlayan hikâyeye, sarayda rütbesinin yükselmesi, çevresindeki hasetçilerin yaptığı dedikodular, odasında bulunan çarık ve hırka ile sultana niyetini ve derdini anlatması ile son bulur. Mevlânâ gibi ayrıntılı bir anlatım söz konusudur. İkincisi ise Attar'ın Mantıku't-Tayr'ında bulunan toprağı karıştırarak bir şeyler arayan ve sultanın merhameti ile yardımına uğrayan fakat bir türlü bu işten vazgeçmeyen fakir ile Sultan Mahmud'un hikâyesidir. İlk hikâyede olduğu gibi genişletilmiş bir anlatım söz konusudur.

²¹ Hikâyeye için bk. Kemal Yavuz, *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme)*, (E-Kitap), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. B.3510-3569.

²² Hikâyeler için bk. Cemâlî, *Miftâhü'l-Ferec*, (Haz. İ. Çetin Derdiyok), Adana, 1998. B. 1319-1334; 2984-3015; 4735-4765; 4903-4939.

²³ Hikâyeye için bk. Leyla Alptekin Sarıoğlu, *Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri (Metin-İnceleme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013. B. 935-960.

Münîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden-i Esrâr Mesnevisi'nde iki adet Gazneli Mahmud hikâyesi²⁴ vardır. Hikâyelerin ilki Attar'ın Mantıku't-Tayr'ı yirmi yedinci makalesinde yer alan hikâye ile aynıdır. Hikâyede sultanın bir gazasında galip gelmesi üzerine ganimetleri bir dervişe danışarak Allah yolunda dağıtması ve sözünden caymaması anlatılmaktadır. Mantıku't-Tayr kaynaklı bu hikâye Zaîfi'nin Gülşen-i Sî-murg²⁵ mesnevisinde, Fedâyî Dede'nin Mantık-ı Esrâr²⁶ mesnevisinde, Esrâr-nâme-i Âşıkân²⁷'da ve Kadioğlu Şeyh Mehmed'in İnşirâhu's-sadr²⁸ adlı Mantıku't-Tayr tercümesinde bulunmaktadır.

İkinci hikâyede ise Sultan Mahmud'un yaşlı bir kadından süt istemesi ve sultanın bereketiyle sütün artması anlatılmaktadır. Kaynaklarda özellikle de Attar'ın eserlerinde sultanın alçak gönüllülüğü, tebdil-i kıyafet gezerek halkını yoklaması ve tevazusu üzerine bu doğrultuda kaleme alınmış çok fazla hikâye vardır.

Yukarıda ismini zikrettiğimiz Kadioğlu Şeyh Mehmed'in İnşirâhu's-sadr adlı eserinde Hint seferi ve ganimetler hikâyesi de dahil Mantıku't-Tayr kaynaklı 12 Gazneli Mahmud hikâyesi yer almaktadır.

Nev'i-zâde Atâyî'nin Sohbetü'l-Ebkâr mesnevisinin alçakgönüllülüğün ehemmiyeti üzerine olan dördüncü sohbetinde de bir Gazneli Mahmud hikâyesi²⁹ yer almaktadır. Dâstân-ı Sultân Mahmûd-ı Sebük-Tegin ve Eltâf-ı Seyyidü'l-Mürselîn adlı hikâyede adil, fazıl, kâmil olarak tanıtılan Gazneli Mahmud'un kafasını meşgul eden üç sual ve bunların cevabını bulması anlatılır. İlim ve âlimin korunması ve âlimlerin peygamber varisi oldukları hadisinin doğruluğuna dayanan bir hikâyedir.

Ali Şîr Nevâî'nin Sedd-i İskenderi adlı eserinin 21. bölümünde Gazneli Mahmud konulu bir hikâye³⁰ bulunmaktadır. Hikâyede Gazneli Mahmud'un,

²⁴ Hikâyeler için bk. Meheddin İspir, *Münîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden-i Esrâr Mesnevisi*, Ankara, 2015. B. 2939-2961; 3372-3409.

²⁵ Hikâye için bk. Berrin Uyar Akalın, *Zaîfi Gülşen-i Sî-murg İnceleme-Tenkitli Metin*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001. B. 3429-3451.

²⁶ Hikâye için bk. Tacettin Şimşek, *Fedâyî Dede Mantık-ı Esrâr*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1993. B. 3257-3277.

²⁷ Hikâye hakkında bilgi için bk. Bahanur Özkan Bahar, *Esrarnâme-i Âşıkân'daki Bazı Hikâyeler, Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6/2, s. 878-893, 2017.

²⁸ Hikâye için bk. Vesile Albayrak Sak, *Kadioğlu Şeyh Mehmed ve İnşirâhu's-Sadr Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009. B. 3271-3293.

²⁹ Hikâye için bk. Muhammed Yelten, *Sohbetü'l-Ebkâr*, (E-Kitap), Ankara. B. 706-734. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.

³⁰ Hikâye için bk. Hatice Tören, *Ali Şîr Nevâî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*, Ankara, 2001. B. 1412-1466.

ölümünden sonra oğlu Mesud tarafından rüyada cennet bahçesinde aklın alama-yacağı güzelliklerin içerisinde görülmesi ve bunun nedeninin de Sultan Mahmud'un savaş esnasında bir yaşlıya yaptığı yardıma bağlanması anlatılmaktadır. Nasihat üslubunun hakim olduğu hikâyede sultanın adaletine göndermede bulunmaktadır.

Ahmedî'nin³¹ ve Ahmed-i Rıdvân'ın³² İskendernâme'lerinde ise Matiku't-Tayr'da yer alan Ayaz'ın hastalığı ve Gazneli Mahmud'un durumu bahsini içeren bir hikâye yer almaktadır.

Şeyyad Hamza'nın yukarıda zikredilen çerçeve hikâye içerisinde küçük hikâye olarak yer alan Gazneli Mahmud hikâyelerinden farklı olarak manzum ve müstakil bir Gazneli Mahmud hikâyesi³³ vardır. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış ve 79 beyitten oluşan ve Gazneli Mahmud'un yoksul bir dervişle yaptığı sohbetin ele alındığı mesnevîde madde ile mananın karşılaştırması yapılmış, dünyada nefesine uyanın kaybedeceği ve öbür dünyada sultan ile yoksul bir dervişin aynı kefedede olacağı, üstünlüğün ancak takvada olacağı vurgulanmıştır.

Şeyh Galib Divânı'nın dördüncü mesnevisi yirmi dokuz beyitten oluşan bir Gazneli Mahmud hikâyesi³⁴dir. Hikâyede yüce sarayından halkı gözlemleyen Gazneli Mahmud'un bir yaşlının her gün çöplük karıştırdığını görerek onu sınaması, yaşlının sultanın sınav için gizlediği inciyle zengin olduktan sonra da bu işi bırakmaması ve bunun üzerine sultanla diyalogu anlatılmaktadır.

El-Ferec Ba'de's-Şidde adlı mensur hikâye külliyyatında peşpeşe yedi adet küçük Gazneli Mahmud hikâyesi³⁵ Nev'-i Diğer başlığı ile yer almaktadır.

1. Hikâye: Gazneli Mahmud'un av esnasında kendisine elma getiren cömert bir pirin yardımına uğraması ve sarayına gelen piri ödüllendirmek isterken hata ile cezalandırması, bir yıl zindanda kalan pirin zindandan çıkarak yaptığı iyiliğe karşı ceza çekmesine şaşırması ve sultanın pişmanlığı anlatılmaktadır.

2. Hikâye: Gazneli Mahmud'un yine bir av esnasında bağına ağaç diken bir pir ile karşılıklı konuşması ve pirin bu yemişlerden yiyememesi için ettiği yemin, yıllar sonra pirin sultanın yeminine sadık kalması ve sultanın piri ödüllendirmesi anlatılmaktadır.

³¹ Hikâye için bk. Yaşar Akdoğan, *Ahmedî İskender-nâme*, (E-kitap), B. 1765-1778. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.

³² Hikâye için bk. İsmail Avcı, *Türk Edebiyatında İskender-nâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskender-nâme'si*, Ankara, 2014. B. 1772-1782.

³³ Hikâye için bk. Sadettin Buluç, Şeyyad Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevisi, *Türkiyat Mecmuası*, 1968, XV.

³⁴ Hikâye için bk. Naci Okçu, Şeyh Gâlib Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlîli, Ankara, 2011.

³⁵ Hikâye için bk. Hasan Kavruk; Süleyman Çaldak; Kâzım Yoldaş, *El-Ferec Ba'de's-Şidde (Karşılaştırmalı Metin)*, Malatya, 2004, C. II, s. 329-336.

3. Hikâye: Gazneli Mahmud ile bağa ağaç diken yaşlı bir köylünün konuşmaları, yaşlı köylünün gösterdiği kerametler ve sultanın onu ödüllendirmesi anlatılmaktadır.

4. Hikâye: Kendisine ulaşip sultandan yardım görmek isteyen bir köylü ile sultanın ona ders vererek ihsanlarda bulunması anlatılmaktadır.

5. Hikâye: Ordusu tarafından malı zayı olan bir köylüye sultanın malı karşılığında yardımlarda bulunması anlatılmaktadır.

6. Hikâye: Gazneli Mahmud ile utanmaz bir kel arasında geçen olay ve sultanın kele yaptığı iyilik anlatılmıştır.

7. Hikâye: Rüyasında sultanın kendisine ihsanlarda bulunduğunu gören bir adamın rüyasının sultan tarafından gerçekleştirilmesi anlatılmaktadır.

Kırk Vezir Hikâyeleri'nde çerçeve hikâye içerisinde yer alan bir Gazneli Mahmud hikâyesi³⁶ bulunmaktadır. Sultan Mahmud ile veziri Hasan Meymendi arasında geçen hikâyede vezir Hasan Meymendi'nin, bir sözünden dolayı sürgün yemesi ve malına el konulması daha sonra çocukların sultan ve vezir oyunundan etkilenerek yazdığı dilekçe ile tekrar görevine iade edilmesi anlatılmaktadır.

Süheylî'nin Acâ'ibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir adlı hikâye külliyyatının sekizinci faslının ikinci hikâyesi³⁷ Gazneli Mahmud ve onun adaleti üzerinedir. Hikâyede bir dervişin evine girerek hanımına kast eden askerinin, sultan tarafından öldürülmesi ve sultanın bu askerinin kendi oğlu olmadığına şükretmesi anlatılmaktadır.

Celâl-zâde Salih Çelebi'nin Cevâmi'u'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât Tercümesinde Gazneli Mahmud üzerine 44 adet hikâye³⁸ bulunmaktadır.

³⁶ Hikâye için bk. N. Ahmet Özalp, *Kırk vezir Hikâyeleri (Tarih-i Kırk Vezir)*, İstanbul, 2014.

³⁷ Hikâye için bk. Şerife Yağcı, *Süheylî'nin Acâ'ibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir'i (Metin ve Küçük Hikâye Üzerine Teorik Bir İnceleme)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001.

³⁸ Hikâyeler için bk. Tuncay Bülbül, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât (İnceleme-Metin)*, Nevşehir, 2017. C I, s. s. 613; s. 643-644; s. 656-658; s. 673-674; s. 675; s. 684; s. 738-739; s. 739-740; s. 755; s. 755-756; s. 766; s. 770; s. 823-824; s. 825-826; s. 837-839; s. 841-842; s. 844; s. 849-850; s. 950-951; s. 982-983; s. 1013-1014; s. 1037-1039; s. 1053; s. 1186-1189; s. 1266; s. 1269-1270; s. 1320-1321; s. 1389-1390; C II, s. 1483; s. 1524-1525; s. 1526-1527; s. 1540; s. 1618-1619; s. 1642-1643; s. 1705-1708; s. 1774-1775; C III, s. 1925-1926; s. 2025-2026; s. 2044; C IV, s. 2359-2360; s. 2362-2363; s. 2420-2421.

1. Hikâye: Gazneli Mahmud'un salatanatı ve kendisinden sonra oğlunun tahta geçmesine dair tarihi bilgiler anlatılmaktadır.

2. Hikâye: Gazneli Mahmud'un kapıcılarından birinin bir köylünün rızasını almadan eşeğine el koyması, adil ve halkına karşı müşfik olan sultanın onu idam etmesi üzerinedir.

3. Hikâye: Süheylî'nin Acâ'ibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir adlı eserinde yer alan hikâyenin aynısıdır. Yalnızca hikâyede vurgulanan adalet mefhumunun yanı sıra Sultan Mahmud'un keramet sahibi oluşuna da göndermede bulunmuştur.

4. Hikâye: Gazneli Mahmud'un efendisinden kaçan köleyi cezalandırması ve efendisini de bu konuda uyarması anlatılmaktadır.

5. Hikâye: Gazneli Mahmud'un yaptırdığı dillere destan bahçeyi gören babası Sebüktegin'in oğluna fazilet ve kemal ehillerinden oluşan, kimsenin yapamayacağı bir bahçe tanzim etmesini öğütlemesi anlatılmaktadır.

6. Hikâye: Sebüktegin'in oğlunu Gazneyn kalesine bırakarak sefere çıkması ve oğluna öğütleri anlatılmaktadır.

7. Hikâye: Sultan Mahmud'un, hanımına sarhoşluk halinde dayak atan hacibini cezalandırması anlatılmaktadır.

8. Hikâye: Sultan Mahmud'un kardeşi Emir Nasr'ın bir hırsız sultandan habersiz cezalandırması ve bunu duyan sultanın, kardeşinin padişahlık davasında olduğunu ifade ederek onu uyarması ve bir müddet sonra da kardeşini affetmesini konu edilmektedir.

9. Hikâye: Sultan Mahmud'un askerlerinden birinin bir köylünün koyununa el koyması ve sonra sultandan korkusundan köylüye bir at vermesi, bunu duyan sultanın da köylüye hakkını vererek kendinden korkan askerine de ihsanlarda bulunması anlatılmaktadır.

10. Hikâye: Sultan Mahmud'un yolculuk esnasında fakir bir köylünün gelerek tek varlığı olan hurma ağacının talan edildiğini ifade etmesi ve sultanın da yapanları bizzat cezalandırması anlatılmaktadır.

11. Hikâye: Sultan Mahmud'un askerlerinden şikâyet eden pazarcılara askerlerinin kıymetini bilmelerini öğütlemesi anlatılır.

12. Hikâye: Sultan Mahmud'un Cürcan Beyine bahşişleri ve vezirin uyarısına verdiği makul cevap anlatılmaktadır. Hikâye sultanın cömertliği ve padişahlığın gerekliliği üzerinedir.

13. Hikâye: Sultan Mahmud'un içinde yüce kasırları, rengarenk bahçeleri olan bağının masraflarının halktan karşılanması ve bu masrafların halka ağır geldiğini duyunca da masrafların hazineden karşılanmasını emretmesi anlatılmaktadır. Sultanın dürüstlüğü ve adaleti konu edinilir.

14. Hikâye: Sultan Mahmud'un ferasetle ve ileri görüşlülükle oğulları şehzade Mesud ve şehzade Mahmud'un sultan olma ihtimallerini, musahibi Ebu Nasr Eşkani ile değerlendirmesi ve tahta Mesud'un çıkması halinde olacakları tahmin etmesi anlatılmıştır. Aynı zamanda hikâyede Eşkani'nin, sultanın Mesud'a yönelik söylediklerinin çıktığına dair ifadelerine de yer verilmiştir.

15. Hikâye: Ebu Nasr Eşkani ağzından aktarılan hikâyede, Sultan Mahmud'un veziri Hacı Ahmed b. Hüseyin'i dedikoduları dikkate alarak azl etmesi ve sonradan duyduğu pişmanlık anlatılmaktadır.

16. Hikâye: Sümenat gazasından dönerken iki Hintli kılavuzun ihanetine uğrayan Gazneli Mahmud'un, kaybettikleri yolu bir pîr kişinin yardımıyla ve aynı zamanda kendi cesaret ve kerameti ile bulması, koca bir nehri atı sırtında geçmesi anlatılmaktadır.

17. Hikâye: Sultan Mahmud'un feraseti üzerine olan hikâyede sarayı içerisinde yer alan bir muhbiri kullanarak savaşmadan düşmanı yenmesi anlatılmaktadır.

18. Hikâye: Sultanın savaş anında pusu kuranların elinden zekasıyla kurtulması anlatılmaktadır.

19. Hikâye: On yedinci hikâye ile aynı konudur.

20. Hikâye: Sultan Mahmud'un Kirman ülkesine gönderdiği hediyelerin Luc-ı Beluc adlı haramiler tarafından talan edilmesi, bunu duyan Sultan Mahmud'un oğlu Mesud'a yakınında olup biten bu olaydan haberdar olmamasından dolayı kızıp bu haramileri bulması emrini vermesi ve Mesud'un da bir hile ile haramileri yenilgiye uğratması anlatılmaktadır. Hikâyenin bir benzeri Siyaset-nâme'de yer almaktadır.

21. Hikâye: Sultan Mahmud'un veziri ile Nizamü'l-mülk arasındaki fark anlatılmakta ve Hasan Meymendi'nin azline dair ifadeler yer verilmektedir.

22. Hikâye: Vezirlerin sultanların sözlerine karşı gelmemesi ve padişahın rızasını kazanmaya çalışması üzerine bir hikâyedir.

23. Hikâye: Sultan Mahmud'un bir hastane yaptırması ve orada bir divane ile olan sohbeti anlatılmaktadır.

24, 25, 26. Hikâye: Bu üç hikâyede Sultan Mahmud'un dönemin halifesinden unvan talep etmesi ve halifenin bu işte temkinli davranması anlatılırken 26.

hikâyede anlatılanlar ise unvan konusunda Siyaset-nâme'de anlatılan hikâye ile ortaklık arz etmektedir.

27. Hikâye: Sultan Mahmud'un saltanat sahibi olmadan önce gördüğü, kendisi ve neslinden on üç kişinin sultan olacağına işaret eden rüya ve daha sonrasında Mahmud'un asırlar sürecektü üne sahip bir padişah olması anlatılmaktadır.

28. Hikâye: Sultan Mahmud'un babası Sebüktegin'in oğlu doğmadan önce rüyalar görmesi ve oğlunun yüce bir padişah olacağı tabirinin yapılması, Mahmud doğarken Hindistan'daki putların yıkılması ve bundan dolayı da Hindistan'daki müslümanların ülkeden sürgün edilmesi, bu olanları duyan Sebüktegin'in de oğlunun saltanatına kanaat getirmesi anlatılmaktadır. Hikâyede Sultan Mahmud'un doğum olayına dair olağanüstülükler aktarılarak onun menkıbevi ve destani yönü kuvvetlendirilmiştir.

29. Hikâye: Sultan Mahmud'un devrinde ulema ve şuaraya değer verdiği ve onlara bolca ihsanlarda bulunduğu dair olan bu hikâye, dönemin şairi Ferruhî'nin Semerkand'a giderken başına gelenler ve dönüşünde sultanın himmetine mazhar olması anlatılmaktadır.

30. Hikâye: Sultan Mahmud'un, musahibi Emir Hasenek ile zahitler üzerine sohbeti esnasında musahibinin onlar hakkında olumsuz düşünceler aktarması ve karşılaştıkları olayla da söylediklerinin doğruluğunu ispatlaması anlatılmaktadır.

31. Hikâye: Sultan Mahmud'un memleket fethetmede kanaat etmeyeceği ve ülkeleri fethine dair bir hikâyedir.

32. Hikâye: Sultan Mahmud'un dindarlığına dair olan hikâyede savaş zamanında bile ibadetlerini aksatmadığı ve sadece Allah'tan yardım dilediği anlatılmaktadır.

33. Hikâye: Sultan Mahmud'un dindarlığına dair bir başka hikâye olan bu metinde, sultanın emri altındaki müneccimlere itibar etmemesi ve sadece Allah'a tevekkül edip din âlimlerinin sözlerine değer verdiğini ifade etmesi anlatılmaktadır.

34. Hikâye: Sultan Mahmud'un kendi görünümü üzerine yaptığı tespitler ve halka kendisini cemali ile değil de cömertliği ile sevdirmesi anlatılmaktadır. Siyaset-nâme'de de benzer bir hikâye bulunmaktadır.

35. Hikâye: Sultan Mahmud'un Harezm'e gönderdiği bir beyi, yaptığı hareketlerden dolayı yazılı bir şekilde uyarması ve beyin pişmanlığı anlatılmaktadır.

36. Hikâye: Attar'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sında geçen Gazneli Mahmud ve Şeyh Ebu'l-Hasan-ı Harakânî hikâyesinin daha kısa bir varyasyonu olan bu hikâyede Sultan Mahmud'un Allah dostlarına göstermiş olduğu hürmet ve saygı, Allah dostu olan Şeyh Ebu'l-Hasan-ı Harakânî'nin ise ona duası aktarılmaktadır.

37. Hikâye: Sultan Mahmud'un Ayaz'ın kız kardeşi ile evlenmek istemesi ve musahibinin yol göstermesi ile kızı nikahına alması anlatılmaktadır.

38. Hikâye: Horasan memleketi için Sultan Mahmud ile Eylük Han'ın mücadeleleri ve Sultan Mahmud'un zaferi anlatılmaktadır.

39. Hikâye: Sultan Mahmud'un satın almak istediği Büst memleketinin subaşılığını zalimliği ile bilinen Divane Muzaffer'e vermesi, Muzaffer'in halka yaptığı eziyetler sonucu halkın topraklarını sultana satması ve adaleti ile tanınan sultanın, Muzaffer'in halka yaptıklarından rahatsız olması ve Muzaffer'in başına gelenler anlatılmaktadır.

40. Hikâye: Sultan Mahmud'un bir adamının, Heri şehrindeki bir yaşlı âlime iftira atması ve daha sonra bundan pişmanlık duyması anlatılırken sultanın duyduğuna araştırmadan inanmamasına ve temkinli oluşuna vurgu yapılmaktadır.

41. Hikâye: Sultan Mahmud'un Rey'in hanım hükümdarı Seyyide'yi haraç vermesi konusunda uyarması ve Seyyide'nin aklıyla onu püskürtmesi anlatılmaktadır.

42. Hikâye: Sultan Mahmud'un Sümenat seferinde bir tapınakta gördüğü asılı puta akıl erdirememesi ve âlimlerin yönlendirmesi ile kafirlerin hilelerini ortaya çıkarması anlatılmaktadır.

43. Hikâye: Sultan Mahmud'un on dört yaşında babasıyla gazaya katılması ve müslüman askerlerin galip gelmesi anlatılır.

44. Hikâye: Sultan Mahmud'un has adamı Ayaz'ın, sultan bir gün avda iken Hüma kuşunun gölgesine değil de zıllullah olan sultanın gölgesine sığınması ve sultanın gözünde diğer adamlarından farklı yer edinmesi anlatılmaktadır.

Müstakil ve mensur bir Gazneli Mahmud hikâyesi de Şeyhzâde Mehmed Vardarî'ye ait Gülşen-i Zürefâ adlı mensur hikâyeler kitabında yer almaktadır. Fantastik ve sembolik bir anlatımın hakim olduğu "Dâsitân-ı Garîb-i Sultân Mahmûd-ı Gaznevî Ez-inkâr-ı Mî'râc-ı Şerîf-i Nebevî" adlı bu hikâye³⁹de Sultan Mahmud'un Hz. Muhammed'in miracı hadisesini kabullenmemesi, âlimlerle yaptığı toplantılarda bu konuda bir türlü ikna olmaması ve Şeyh Şehabeddin ile yaptığı bir görüşmede sarayının bahçesindeyken anka kuşunun pençesinde tayy-ı mekân ve bast-ı zamân ile Kaf Dağı'nda yer alan üç farklı mekâna yolculuğu, on beş yıllık yolculuğun sonunda sarayına geri dönmesi ve her şeyi bıraktığı şekilde bulması, bunun üzerine şeyhin uyarıları ve sultanın pişmanlıkla tövbe etmesi anlatılmaktadır. Aynı hikâyenin "Hikâye-i Mahmud-ı Gaznevî" adlı ve sultanın doğumundan

³⁹ Hikâye için bk. Halime Çavuşoğlu, *Gülşen-i Zürefâ Şeyhzâde Mehmed Vardarî*, İstanbul, 2018. s. 210-217.

başlanarak anlatıldığı varyasyonu matbu şekliyle İBB Atatürk Kitaplığı Yazma Es-erler Koleksiyonu Bel-Osm-K.04587 kayıt numarasında ve Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu 5292 SÖ 1289; 1872 0112386/0112387 kayıt numaralarında yer almaktadır. Hikâye, H. 1298 yılında İstanbul'da Camlı Han Matbaası'nda basılmıştır ve 46 sayfadan oluşmaktadır.

Yapılan incelemeler neticesinde benzer ve farklı olanlar dahil yaklaşık yüz Gazneli Mahmud hikâyesi tespit edilmiştir. Bu hikâyeler genel olarak incelendiğinde hikâyelerde sadece sultanın şahsının yüceltilmesi yoluna gidilmediği, bu hikâyeler vasıtasıyla adalet, vefakârlık, doğruluk, dürüstlük gibi değerlerin de vurgulandığı belirlenmiştir. Hikâyelerden hareketle Gazneli Mahmud'un karakterine yönelik öne çıkarılan bazı özellikleri şunlardır:

Adaletli Olma

Cömertlik

Vefakârlık

Civanmertlik

Keramet Sahibi Olma

İlme Önem Verme ve Âlime Saygı Gösterme

Alçak Gönüllülük

Feraset ve Siyasi Zeka/İleri Görüşlülük

İhtiyatlı Olma ve Tedbirli Davranma

Kararlı Olma

Hamiyetperverlik

Kalenderlik/Gönül Ehli Olma

Kısacası sultanın çocuklarına ve en has adamlarına karşı bile adaleti elden bırakmaması, yeri geldiğinde onları halktan bir kişi olarak görüp cezalandırması; halkına ve yakınlarına yaptığı ihsanları; yanlışlıkla veya haksızlıkla zarar verilen, alınan malların halka fazlasıyla iade etmesi; düşkünleri yoksulları hiç beklemedikleri şekillerde ödüllendirmesi; hayatı boyunca yanında yer alan kişilere vefası; savaş meydanlarında canını hiç sayarak savaşması; insanların akıllarına sığmayan olağanüstülükler sergilemesi; döneminin âlim ve fazılları ile bir arada bulunması onlardan faydalanması; yeri geldiğinde tebdil-i kıyafet halka karışarak onların der-tleriyle dertlenmesi yeri geldiğinde de malı, mülkü, şanı, şöhreti bir kenara bırakarak kalender bir kişiliğe bürünmesi; sosyal ve siyasi hayatında başına gele-bilecekleri önceden sezinlemesi; dönülmesi mümkün olmayan kararlar almayıp

temkinli davranmayı elden bırakmaması; verdiği kararların arkasında durması hikâyelerde en çok vurgulanan karakter özellikleridir.

Sonuç

1. Çalışmada kaynaklardan da hareketle tarihte ilk kez sultan unvanını alan ve kendisinden sonra bu unvanın kullanılması bir gelenek olan Sultan Mahmud'un tarihi şahsiyetinin yanı sıra hayatı çevresinde oluşmuş menkıbevi bir kişiliğe büründüğü tespit edilmiştir. Sultanın şahsı etrafında böyle bir anlatı geleneğinin oluşmasında tarihte iz bırakacak icraatlar yapmış olması, devrinin âlim ve şairlerinin hamisi konumunda olması, dini uğruna mücadele etmesi gibi bazı hususlar yatmaktadır. Gazneli Mahmud'un tarihî kişiliğinin yanı sıra menkıbevi kişiliğinin baskın olarak yer aldığı hikâyelerde olaylar, kişiler çoğunlukla sembolik bir değer taşımakta ve eser sahipleri tarafından bu durum bir öğüt verme ya da doğru yola iletme vasıtası olarak kullanılmaktadır. Yani hikâyelerde genellikle Gazneli Mahmud'un tarihi kişiliği konu edilse de bu durum ikinci planda kalmakta, onun daha çok halk içerisinde kazanmış olduğu üne binaen oluşmuş olan kişiliği vurgulanmaktadır.

2. Gazneli Mahmud sıradan bir kişi değildir ve hikâyelerde başına gelenler de bazı metinlerde olağanüstü niteliktedir. Özellikle hikâyelerde vurgulanan adaleti, alçak gönüllülüğü, vefakârlığı, gönül ehli olması, sözünde durması, iyi kalpliliği, cömertliği, kararlılığı vb. önemli nitelikler bütün hikâyelerde olmasa da bazı metinlerde olağanüstü hal almakta bazı hikâyelerde ise anlatılanlar olağanüstü olmaktan çok uzakta günlük hayatın içinde yaşanmış gibi ifade edilerek verilmek istenen mesaj verilmektedir. Her iki durumda da Sultan Mahmud bu hikâyelerin odak noktasında bulunmaktadır.

3. Çalışmada bu tespitlerin yapılabilmesi için kaynaklarda bulunan yaklaşık yüz hikâye tespit edilebilmiştir. Fakat özellikle hikâye külliyatları ve hikâye mecmuaları incelendiğinde bu sayının daha da artacağı aşikardır. Çalışmada, tespit edilebilen bu hikâyeler kısaca tanıtılmış, farklı kaynaklarda benzer olan hikâyeler de ana hatlarıyla belirlenmiştir.

Kaynakça

- Akdoğan, Yaşar. (E-kitap). *Ahmedî İskender-nâme*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. (E. T. 15.10.2019)
- Akdoğan, Yaşar. (E-Kitap). *Ahmedî Dîvân*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. (E. T. 30.10.2019)
- Akkuş, Mustafa. (2019). "Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkisi". *SUTAD*, S. 45, s.353-369.

- Albayrak Sak, Vesile. (2009). *Kadioğlu Şeyh Mehmed ve İnşirâhu's-Sadr Mesnevisi (İnceleme Metin)*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Alptekin Sarıoğlu, Leyla. (2013). *Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevileri (Metin-İnceleme)*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Armutlu, Sadık. (2002). Gazneliler ve Selçuklular Döneminde Edebî Gelenek, *Türkler Ansiklopedisi* C. 5, s. 872-880. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Avcı, İsmail. (2014). Türk Edebiyatında İskender-nâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskender-nâme'si, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Bayram, Yavuz. (E-Kitap). *Adlî Dîvânı (Dîvân-ı Sultan Bâyezîd-i Sâni)*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. (E. T. 30.10.2019)
- Buluç, Sadettin. (1968). "Şeyyad Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevisi". *Türkiyat Mecmuası*, XV, s. 247-264.
- Bülbül, Tuncay. (2017). Celâl-zâde Sâlih Çelebi Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât (İnceleme-Metin). C I, II, III, IV, Kayseri: Tezmer.
- Cemâlî, (1998). *Miftâhü'l-Ferec*, (Haz. İ. Çetin Derdiyok), Türkoloji Araştırmaları, Adana.
- Çavuşoğlu, Halime. (2018). *Gülşen-i Zürefâ Şeyhzâde Mehmed Vardarî*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Çelebioğlu, Amil. (1972). *Mesnevî-i Şerîf Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahîfî Tercümesi*. C. 3, İstanbul: Sönmez Neşriyat.
- Ferîdüddîn Attâr. (2014). *Mantık Al-Tayr*. Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, (Çev. Abdülbâki Gölpınarlı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ferîdüddîn Attar. (2013). *Esrârname*. (Çev. Mehmet Kanar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ferideddîn-i Attar. (1993). *İlâhiname*. (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı). İstanbul: MEB Yayınları.
- Ferîdüddîn Attar. (1984). *Tezkiretü'l-Evliya*, Haz. Süleyman Uludağ, İlim Kültür Yayınları, Bursa.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. (2014). *Fîhi Mâ-Fih*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- Hamid Vehbi. (1301/1884). *Meşâhir-i İslâm*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- İspir, Meheddin. (2015). Mûnîrî'nin Gülşen-i Ebrar ve Maden-i Esrâr Mesnevisi. Ankara: Gece Kitaplığı.

- Karaismailoğlu, Adnan. (2001). "Osmanlı Dönemi Türk Şiirinin İran Edebiyatı ile Münasebeti Üzerine Düşünceler" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 17, Erzurum.
- Karamanlıoğlu, Fehmi. (1989). *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kartal, Ahmet. (2011). *Şiraz'dan İstanbul'a Türk Fars Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Kurtuba Kitap.
- Kavruk, H; Çaldak S; Yoldaş K. (2004). *El-Ferec Ba'de's-Şidde (Karşılaştırmalı Metin)*. C. II, Malatya: Özserhat Yayıncılık.
- Kaya, Bayram Ali (E-Kitap). *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. (E. T. 15.10.2019).
- Köprülü, M. Fuad. (2004). *Edebiyat Araştırmaları 2*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Merçil, Erdoğan. (1987). *Gazneli Mahmûd*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Merçil, Erdoğan. (2003). "Mahmûd-ı Gaznevî" *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 27, s. 362-365, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Nizamü'l-mülk. (2009). *Siyasetname*. (Çev. Mehmet Taha Ayar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Onay, Ahmet Talat, (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (Haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Berikan Yayıncılık.
- Okçu, Naci. (2011). *Şeyh Gâlib Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlîli)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özalp, N. Ahmet. (2014). *Kırk Vezir Hikâyeleri (Tarih-i Kırk Vezir)*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Özkan Bahar, Bahanur. (2017) "Esrarnâme-i Âşıkân'daki Bazı Hikâyeler". *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6/2, s. 878-893.
- Sadi. (1993). *Şark İslam Klasikleri Bostan*. (Çev. Hikmet İlaydın). İstanbul: MEB Yayınları.
- Sadi. (1997). *Şark İslam Klasikleri Gülistan*. (Çev. Hikmet İlaydın). İstanbul: MEB Yayınları.
- Şimşek, Tacettin. (1993). *Fedâyî Dede Mantık-ı Esrar*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Tören, Hatice. (2001). *Ali Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üst, Sibel. (E-Kitap). *Edirneli Nazmî Dîvânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. (E. T. 15. 10. 2019)
- Yağcı, Şerife. (2001). *Süheylî'nin Acâ'ibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir'i (Metin ve Küçük Hikâye Üzerine Teorik Bir İnceleme)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yavuz, Kemal. (E-Kitap). *Gülşehri'nin Matku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme)*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. (E. T. 10.10.2019)
- Yelten, Muhammed. (E-kitap). *Sohbetü'l-Ebkâr*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. (E. T. 12.10.2019)